

ІСТОРИЧНІ НАУКИ

УДК 930.1:94(477)«1941/1943»

ДІЯЛЬНІСТЬ ПОХІДНИХ ГРУП ОУН НА ДОНБАСІ: СУЧАСНИЙ СТАН ІСТОРІОГРАФІЇ ПРОБЛЕМИ

Баклашова Т.М., Боженко Ю.О.

Донбаський державний педагогічний університет

Статтю присвячено аналізу сучасного стану історіографії проблеми діяльності похідних груп ОУН (б) на Донбасі в роки Другої світової війни. Проаналізовано основні підходи вітчизняних істориків до висвітлення задач, які ставились перед похідними групами, та еволюції їх програмних положень. З'ясовано стан досліджень напрямів діяльності похідних груп, їх персонального складу та результатів. Здійснено огляд публікацій, у яких діяльність похідних груп ОУН на Донбасі є самостійною темою дослідження. Визначено недостатньо висвітлені аспекти проблеми та перспективи подальших досліджень в цьому напрямку.
Ключові слова: Друга світова війна, історіографія, рух Опору, Організація українських націоналістів, Донбас.

Постановка проблеми. Діяльність похідних груп, створених Організацією українських націоналістів під час Другої світової війни, є важливою складовою боротьби ОУН за незалежність України. Така діяльність проводилась як ОУН(м), так і ОУН(б), при цьому її напрями в цілому співпадали. Південь та Схід України були в центрі уваги таких похідних груп, незважаючи на дуже складні умови їхньої роботи. Серед тих регіонів, де діяльність похідних груп ОУН мала найбільшу результативність, був Донбас. Створене ОУН підпілля продовжувало діяти на Донбасі до середини 50-х рр. включно. При цьому саме на Донбасі відбувалась найбільш активна еволюція програмних ідей ОУН в бік їх демократизації та відходу від крайнощів націоналістичної ідеології. Вітчизняними науковцями здійснено значний обсяг роботи у вказаному напрямі, проте для подальших досліджень необхідно здійснити аналіз історіографії вказаної проблеми.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Історіографія діяльності ОУН на сьогодні є достатньо добре вивченою частиною загальної проблеми боротьби національного руху Опору. Практично всі наукові публікації вказаного напрямку мають в своїй структурі аналіз стану вивченості проблеми. Зокрема, в працях А. Кентія, В. Нікольського, І. Патриляка, Ю. Щура та ін. містяться докладні історіографічні нариси з цієї проблематики. Архівні фонди, які містять матеріали з вказаної проблеми, проаналізована в роботах О. Добровольського. Крім того, історіографія діяльності похідних груп ОУН на території Наддніпрянщини була самостійним предметом дослідження в статті В. Ухача.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Незважаючи на докладну розробку питання діяльності похідних груп ОУН на Донбасі та в цілому ґрунтовний аналіз історіографії діяльності ОУН на Сході України, історіографічні дослідження діяльності похідних груп ОУН на Донбасі на сьогодні не проводились.

Мета статті. Головною метою цієї роботи є аналіз вітчизняної історіографії проблеми ді-

яльності похідних груп ОУН на Донбасі в роки Другої світової війни.

Виклад основного матеріалу. Похідні групи було створено влітку 1941 р. Організацією Українських Націоналістів із числа активу цієї організації та відомих українських громадських і культурних діячів, передусім із Західної України, а також з української еміграції. Їх метою було створення у центральних, південних та східних районах України під німецькою окупацією українських органів влади, місцевого самоврядування, культурних та просвітницьких організацій. Такі похідні групи формували обидва крила ОУН, як під керівництвом А. Мельника, так і революційною ОУН під керівництвом С. Бандери. Похідні групи ОУН(м) формувались переважно на території Польщі і згодом через законспіровані канали переправлялись на територію України. Ця підготовка велась під керівництвом провідника Крайової екзекутиви ОУН на західноукраїнських землях Я. Гайваса, а оперативне командування діяльністю похідних груп ОУН(м) здійснював О. Кандиба (О. Ольжич). Незважаючи на те, що передбачалась робота на всій території України, головною метою був Київ, де восени 1941 р. було зосереджено понад тисячу членів ОУН. Було створено Українську національну раду як прообраз національного парламенту, члени ОУН брати активну участь у створенні київської міської управи, розбудовували українське громадське і культурне життя. Проте вже наприкінці листопада нацистська окупаційна влада розпочала масові репресії проти членів похідних груп ОУН, більшість їх були знищені, деякі вціліли влились до складу УПА.

Похідні групи революційної ОУН під проводом С. Бандери формувались на території Західної України і так само вже з кінця червня 1941 р. вирушили в центральні та східні українські землі. Їх завдання були дещо ширші – крім організації місцевого самоврядування та культурного життя вони мали створити озброєне підпілля для подальшої боротьби з нацистськими окупантами. Їх чисельність була значно більшою, тому ор-

ганізаційно вони поділялись на три великі групи – «Північ», «Південь» та «Схід». З них група «Південь» мала завдання організувати підпілля в південній Україні. Очолювали групу З. Матла та Т. Семчишин, одним з її активних учасників та керівників був Є. Стахів. Група «Схід» під керівництвом М. Лемика мала діяти на території Харківщини. Так само вже з вересня 1941 почалися масові арешти членів похідних груп ОУН(р), тому значну частину їх діяльності довелося перенести в підпілля. В умовах підпілля діяльність похідних груп ОУН(р) була дещо змінена – було визначено Північний край з центром в Києві та Південний із центром у Дніпропетровську. До складу Південного краю входили Ворошиловградська та Сталінська області. Центр діяльності був перенесений на розбудову підпільної мережі та ведення активної пропаганди ідей незалежності України серед населення. Незважаючи на масові арешти, похідні групи ОУН(р) та організована ними підпільна мережа діяли до відступу німецької армії з території України. Похідна група, керівниками якої були Євген Стахів та Іван Клим, розпочала діяльність з лютого 1942 р., її організаційні центри знаходились в Маріуполі та Горлівці, хоча номінальним центром вважався Донецьк.

Не торкаючись в своїй доповіді історіографії діяльності ОУН та УПА в цілому, яка на сьогодні досить докладно висвітлена, зокрема, в працях І. Патриляка, спробуємо визначити найбільш змістовні роботи, що стосуються безпосередньо боротьби ОУН на Донбасі. Окреслюючи історіографію проблеми діяльності похідних груп ОУН на Донбасі, слід насамперед відзначити, що в Україні об'єктивні наукові дослідження цієї тематики розпочалися лише після здобуття незалежності. До кінця 1980-х рр. українські історики не мали можливості неупереджено розробляти цю тему, і публікації щодо ОУН носили виключно негативний характер. Проте в цей час з'являються спогади учасників подій та наукові праці вчених української діаспори. Серед таких праць насамперед слід відзначити спогади З. Матли [10], Є. Стахіва [14; 15] та Л. Шанковського [17]. Так, спогади З. Матли, хоча й не торкаються безпосередньо території Донеччини (його діяльність відбувалась в Дніпропетровську), дають яскраву картину учасника подій щодо організації роботи похідних груп та настроїв їх учасників. Спогади Є. Стахіва [14] являють собою докладну автобіографію з елементами історичного дослідження, де подається, зокрема, значна кількість матеріалів про діяльність похідної групи Є. Стахіва на Донеччині (розділ «Земля, яку відкрив душею»). Книга «Останній молодогвардієць», присвячена розвінчанню історичного міфу про «Молоду гвардію», хоча й не є фаховим науковим дослідженням в чистому вигляді, також містить велику кількість корисних матеріалів. Зокрема, саме у вказаних та більш ранніх роботах Є. Стахіва проаналізовано зміну в ідеології ОУН, здійснену під впливом місцевих реалій на Східній Україні, в тому числі відхід від жорстко націоналістичної позиції та розуміння необхідності рівноправ'я всіх національностей в Україні. Натомість праця Л. Шанковського [17] є повноцінним науковим дослідженням, що спирається переважно на документи ОУН та спогади учасників націоналістичного підпілля. Хоча пере-

важно дослідник торкається ідеологічних та організаційних моментів роботи похідних груп, в книзі достатньо матеріалу і про конкретну роботу похідних груп на Донбасі.

Після здобуття Україною незалежності вивчення діяльності ОУН значною мірою активізувалось, і протягом 1991-2004 рр. переважно відбувалось збирання та опрацювання емпіричного матеріалу, в тому числі й зарубіжної української історіографії. Серед робіт цього періоду практично відсутні узагальнюючі дослідження щодо діяльності ОУН на Донбасі, за винятком публікацій місцевих краєзнавців у місцевій пресі. Щодо фахових робіт, які б спирались на вагомий архівний матеріал, слід відзначити перші в Україні дослідження діяльності підпільної боротьби ОУН А. Кентія [7] та І. Патриляка [12]. У вказаних працях серед іншого наявні також і відомості з діяльності похідних груп на Донбасі. Безпосередньо проблематика боротьби націоналістичного підпілля на Донбасі піднімалась в цей час в дослідженнях В. Семистяги [13] та В. Жмури [5]. Статтю В. Семистяги присвячено одному з найбільш помітних діячів просвітницького руху, що діяв на Донеччині в рамках роботи похідних груп – професора М. Бернацького. Загальний огляд напрямків діяльності похідних груп ОУН на Донбасі здійснено В. Жмурию, залучено значну кількість архівних матеріалів, проте огляд залишається поверховим через обсяг вказаної праці.

Важливим фактором, що актуалізував дослідження боротьби ОУН на Донбасі, стала діяльність робочої групи істориків при Урядовій комісії з вивчення діяльності ОУН-УПА. У зв'язку із цією роботою з'явилась низка фахових досліджень ролі ОУН в окремих регіонах України. Своєрідним підсумком досліджень націоналістичного підпілля на Донбасі стала найбільш цінна на сьогоднішній день з огляду на використання великої кількості архівних джерел праця В. Нікольського [11], що є системним та послідовним висвітленням базових питань діяльності ОУН на Донбасі. В монографії здійснено глибокий аналіз наявних фактів, їх систематизацію, внаслідок чого вказана праця не втрачає актуальності і сьогодні. Так само актуальними та цінними з точки зору значної кількості використаних архівних джерел та віднайдених фактів є присвячені діяльності ОУН на Донбасі праці 2000-х років Ю. Щура [19], В. Семистяги [12], О. Добровольського [1; 2; 3; 4], В. Ковальчука [8]. В цих працях всебічно висвітлюється діяльність похідних груп, склад їх учасників, ідейна еволюція руху, формування мережі підпільних організацій, взаємостосунки із радянським партизанським рухом, місцевим населенням тощо. Залучено велику кількість фотодокументів, особистих листів, щоденникових записів тощо, які дають можливість значно глибше зрозуміти мотиви підпільників ОУН, що спонукали їх до розширення своєї роботи на Східній Україні. Дослідження вказаних авторів цінні ще й тим, що на основі місцевих краєзнавчих матеріалів вводять у науковий обіг інформацію про участь місцевого населення в діяльності похідних груп ОУН на Донбасі. Значну увагу приділено також участі похідних груп в організації роботи «Просвіти» на Донбасі та в культурному житті Донеччини в роки війни в цілому.

Вагоме значення має виданий у 2011 р. черговий том «Літопису УПА», присвячений діяльності ОУН та УПА на території Південно-Східної та Південної України [9]. Вказане видання цінне насамперед як важливе джерело фактів для подальших досліджень, оскільки містить значну кількість особистих джерельних матеріалів, документів ОУН щодо діяльності похідних груп, зокрема й на Донбасі, документів щодо подальшої долі учасників цих груп, зокрема Є. Стахів.

На сьогодні робота істориків із висвітлення діяльності похідних груп ОУН на Донбасі триває, передусім в галузі поглибленого дослідження конкретних аспектів цієї боротьби. Так, Я. Шолох досліджує соціальну базу ОУН в Східній Україні [18], О. Іщук та Н. Ніколаєва вивчають зміст роботи молодіжних організацій ОУН [6], у тому числі на території Східної України у повоєнний час, докладному історіографічному аналізу діяльності похідних груп,

у тому числі й на території Донбасу, присвячено публікацію В. Ухача [16]. Безумовно, в подальшому дослідження в цьому напрямі будуть продовжуватись.

Висновки і пропозиції. Отже, історіографія проблеми діяльності похідних груп ОУН на Донбасі на сьогодні має певні здобутки. Науковцями проаналізовано архівні та джерельні матеріали за темою, сформовано розуміння основних етапів та цілей діяльності похідних груп ОУН на Донбасі. Здійснено аналіз радянської історіографії даної проблеми, окреслено її ідеологічну заангажованість та спростовано найбільш сфальсифіковані твердження. Робились спроби проаналізувати результати роботи похідних груп ОУН, еволюцію ідеології їх учасників. Проте залишаються ще недослідженими багато персоналій учасників похідних груп, стан взаємозв'язків із місцевим населенням, чим і визначаються подальші перспективи досліджень в даному напрямку.

Список літератури:

1. Добровольський О. «Просвіта» під багнетом. – Слов'янськ, 2007. – 68 с.
2. Добровольський О. ОУНівське підпілля Донеччини. – Павлоград, 2009. – 120 с.
3. Добровольський О. Оунівське підпілля Донеччини. – Слов'янськ, 2008. – 118 с.
4. Добровольський О. Українське відродження на Донбасі в роки Другої світової війни // Діяльність підпілля ОУН на Сході України: Зб. статей / Упоряд. П.В. Хобот. – Дніпропетровськ, 2010. – С. 14-20.
5. Жмура В. ОУН в Донбасі. 1941-1943 // Вісті комбатанта. – 2000. – Ч. 1. – С. 74-77.
6. Іщук О., Ніколаєва Н. Діяльність молодіжних структур ОУН у повоєнні роки (1945-1948 рр.): деякі аспекти проблеми // Український визвольний рух: наук. зб. – Львів, 2006. – Збірник 7. – С. 232-242.
7. Кентій А. Нариси історії Організації українських націоналістів (1941-1942). – К., 1999. – 202 с.; Кентій А. Українська повстанська армія в 1942-1943 роках. – К., 1999. – 281 с.
8. Ковальчук В. ОУН в Центральній, Південній та Східній Україні 1941-1950-ті рр. – К., 2011. – 80 с.
9. Літопис УПА. Нова серія. – Т. 18: Діяльність ОУН та УПА на території Центрально-Східної та Південної України / Ред. рада: П. Сохань (співголова), П.Й. Потічний (співголова), Г. Боряк, В. Лозицький, Р. Пиріг, Ю. Шаповал, О. Удод, С. Кокін, М. Посівнич; Упоряд.: О. Пагіря, В. Іванченко. НАН України. Інститут української археографії та джерелознавства ім. М.С. Грушевського; Видавництво «Літопис УПА»; Галузевий державний архів СБУ. – Київ; Торонто, 2011. – 1160 с.
10. Матла З. Південна похідна група. – Мюнхен, 1952. – 32 с.
11. Нікольський В.М. Підпілля ОУН(б) у Донбасі / НАН України. Інститут історії України. – К., 2001. – 178 с.
12. Патриляк І. Легіони українських націоналістів (1941-1942). – К., 1999. – 43 с.
13. Семистяга В. Нові документальні свідчення про національно-визвольний рух в Донбасі у роки Другої світової війни / В. Семистяга // Бахмутський шлях. – 2001. – № 3-4. – С. 186-189.
14. Стахів Є. Кризь тюрми, підпілля і кордони. Повість мого життя. – К., 1995. – 320 с.
15. Стахів Є. Останній молодогвардієць: атлас / Упорядн. В. Абліцов. – К., 2004. – 493 с.
16. Ухач В. Сучасна вітчизняна історіографія похідних груп ОУН(б) та ОУН(м) на Великій Україні (1941-1943 рр.) // Вісник державної архівної служби України. – 2015. – № 3. – С. 201-211.
17. Шанковський Л. Похідні групи ОУН (Причинки до історії похідних груп ОУН на центральних і східних землях України в 1941-1943 рр.). – Мюнхен, 1958. – 370 с.
18. Шолох Я. Соціальна база ОУН і УПА на Східній Україні та її вплив на еволюцію та ідеологію інтегрального націоналізму // Спеціальні історичні дисципліни: питання теорії та методики. – 2004. – № 11. – С. 160-171.
19. Щур Ю. Нарис історії діяльності Організації українських Націоналістів на Східноукраїнських землях. – Запоріжжя, 2006. – 68 с.

Баклашова Т.М., Боженко Ю.А.

Донбасский государственный педагогический университет

ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ ПОХОДНЫХ ГРУПП ОУН НА ДОНБАССЕ: СОВРЕМЕННОЕ СОСТОЯНИЕ ИСТОРИОГРАФИИ ПРОБЛЕМЫ

Аннотация

Статья посвящена анализу современного состояния историографии проблемы деятельности походных групп ОУН(б) на Донбассе в годы Второй мировой войны. Проанализированы основные подходы отечественных историков к освещению задач, которые ставились перед походными группами, и эволюции их программных положений. Визуализировано состояние исследований направлений деятельности походных групп, их персонального состава и результатов. Осуществлен обзор публикаций, в которых деятельность походных групп ОУН на Донбассе является самостоятельной темой исследования. Определены недостаточно освещенные аспекты проблемы и перспективы последующих исследований в этом направлении.

Ключевые слова: Вторая мировая война, историография, движение Сопротивления, Организация украинских националистов, Донбасс.

Baklashova T.M., Bozhenko Yu.A.

Donbass State Pedagogical University

ACTIVITY OF THE DERIVATIVE GROUPS OF OUN IN DONBAS: CURRENT STATE OF THE HISTORIOGRAPHY OF THE PROBLEM

Summary

The article is devoted to the analysis of the current state of the historiography of the problem of the activities of the derivative groups of the OUN (b) in Donbass during the Second World War. The main views of domestic historians to the coverage of tasks that were addressed to the original groups and the evolution of their program policies were analyzed. The state of researches of directions of activity of derivative groups activity, their personal composition and results are determined. Made a review of publications in which the activities of the derivative groups of OUN in the Donbass are the independent topic of research. Also identified the insufficiency of the highlighted aspects of the problem and prospects of further research in this.

Keywords: World War II, historiography, resistance movement, Organization of Ukrainian nationalists, Donbass.